School for Teachers
Училище за учители

ЕЗИКОВИТЕ НОРМИ И ПРАГМАТИЧНАТА ФУНКЦИЯ НА РЕЧТА

Жанета Андреева
СУ „Йоан Екзарх Български" – Шумен

Резюме. В статията се представят проучвания върху спецификата на езиковата нормативност като кодификатор, сферите на приложение на кодификатора в съвременния комуникативен дискурс и изводи за гъвкавостта и необходимата посока за адаптивност на езика. Целта е да се открои необходимото взаимодействие между езиковата нормативност и прагматичната функция на комуникативния акт. Тези особености се възприемат чрез отчетливите различия при функционирането на езика в отделни времеви диапазони – от Освобождението до съвремието. Примерите за стилистичен анализ на средствата за въздействие са ексцерпирани от политически речи, които са доказателство за развойните процеси в езика. Откроено е влиянието на обществено-политическия фактор за динамичната езикова изменчивост.

Ключови думи: български език; езикови норми; когнитивна лингвистика; стилистика; лингвистична прагматика; политическа реч

Специфична тенденция в развоя на съвременната лингвистика е проучването на прагматичната функция на речта. Цел на изследването в настоящия текст е взаимодействието между езиковата нормативност, стилно-езиковите особености и прагматичната функция на речевата практика в българското обществено-политическо пространство. Това са страни, които съставляват фундамента на културната комуникация.

Лингвистичната прагматика е един от най-новите дялове на езикознанието, обособява се през 70-те години на XX век. Началото е поставено от Ч. Пърс и У. Джеймс. Те се фокусират върху спецификата на речевата ситуация и начините за постигане на комуникативно намерение. Релацията между страните в една комуникативна ситуация е обект на езикознанието, но може да се потърсят и генеалогични смисли, които да обяснят нейната същност – например от античния философски концепт на Платон за природната определеност на думата. Независимо от широкообхватния темпорален културен развой от Платон до Пърс, ясно се откроява един устойчив фундамент – речта и нейният проективен смислов диапазон. Точно в параметрите на тази проективност се осъществява

прагматичният потенциал на речта. В тази връзка е необходимо да се очертаят логически смисловите хоризонти на терминологичния апарат, защото семантика, прагматика и контекст биха могли да се възприемат и употребяват синонимно. Обект на семантиката е смисловият концепт на думата и съполагането му в релация с другите езикови знаци. Прагматиката изучава отношенията между семантичните нива и целенасочения дискурс на тяхното интерпретиране. Контекстът е фактор, който прави възможно осъществяването на комуникативното намерение и постигането на прагматичната цел на речта. Следователно трите понятия са логическа триада, около която се формират и проследяват прагматичните рефлексии на речевия акт. Нейните проективни възможности изцяло зависят от езика, който говорим, и от обема на тезауруса, с който разполагаме. Крайната рефлексия на този речев процес е менталният капацитет, с който възприемаме заобикалящия свят. Тази идея е разгърната до научна теория от Едуард Сапир и Бенджамин Ли Уорф. В резултат на теорията на Уорф и Сапир може да се направи анализ на социокултурната речева реалност и да се проучат възможностите на езиковата нормативност, която чрез своята еластичност би помогнала за осъществяването на комуникативното намерение.

Книжовноезиковата нормативност е преднамерена дейност, чрез която се постигат предварително очертаните цели на културния развой. Това не би било възможно, ако участниците в речевото общуване са равнодушни в отношението си към езика. Доказателство за този проблем днес е пораждането на всеобща инерция, която отдалечава речевото общуване от когнитивната му същност. На практика, видимо, книжовните норми се маргинализират в процеса на говорене, а за сметка на това се хиперекспонират субстандартните формации – жаргон и просторечие. Съвременната речева практика е нестабилна около няколко комуникативни полета: обществено-политически социум, медии, виртуални социални мрежи. Тази нестабилност формира езикови динамични процеси, в които се наблюдава засилване на прагматичната функция на езика в сравнение с когнитивната. Девалвацията на семантичната дълбина се оформя като специфичен проблем в съвременния речев дискурс. Тя води след себе си тесен арсенал от стилистична изразна техника, която принизява словото до емпиризма. Следва и превръщането на езиковата култура в дескриптивна лингвистика – типа на чисто научните изследвания, които са схематично формулирани като базисни знания за овладяване в определени степени на образователната стратегия (например подбора на базисен материал в учебниците по български език и съответните тестови формати за проверка на езиковите компетентности на обучаемите). Задълбочаването на този схематизъм при формирането на знания за книжовните норми като кодификатор оформя една погрешна езикова политика в сферата на образователните стратегии, която метафорично може да се онагледи с процес на изрязване на шаблони „правилно“ и „неправилно“. Тенденцията при формулировката на езиковите въпроси върви към отдалечаване на когнитивното ядро на дадена лексема от пътищата

и перспективите за нейното прилагане. Примери за това явление изобилстват в националния речев дискурс – повечето издания, които „подготвят“ зрелостниците за ДЗИ по български език и литература. Тези шаблони са залегнали основно в емпиричната дейност на учителя по български език, който често категоризира като „правилно“ или „неправилно“ дадено езиково явление. В случая, за да се изясни ситуацията, трябва да се тръгне от Сосюровото учение за „език и реч“ и да се достигне до стилистичната употреба на езика в речта, в резултат на което се осъществява пречупването на езиковата система в практическия ракурс на говорещия човек. Логическата препратка към Сосюр и съответно към становищата на Пражкия лингвистичен кръжок потвърждава извода, че езиковите норми са кодификатор, чрез който езикът се „унифицира и консервира“. Тази регулативна функция остава далече от естествените процеси в езика, от неговата динамичност и изменчивост, т.е. не може да обясни кои са обществените фактори, които водят до формулирането на езиковите норми. Ако се премахнат от езика всички нормативни наслоявания, ще се стигне до първичния фундамент – словното наследство от Ив. Вазов, П. Яворов, П. П. Славейков и др. Изводът е, че културният развой не се основава единствено на правила и кодифициране на езика, а на живата връзка между грижата за езика и словното богатство с присъщата му когнитивна функция. Това генеративно езиково явление може да бъде илюстрирано и с други аргументи – например въпроса защо латинският език е мъртъв. Липсата на процес на наслагване на значения извън узуалните, които да го поддържат като една добре функционираща езикова машина, е логичен отговор на този културологичен казус. Друг илюстративен пример може да се копира от интернет пространството – когато за достъп до определен сайт системата принуждава потребителя да отговори схематично с отметка: „Не съм робот!“. Верификацията в този случай изисква схематизирането на езиковата дейност и изчистването на лексикалната единица от всички логични ментални перспективи.

За разлика от системата за кодификация на езика – книжовноезиковите норми, стилистичната семасиология предполага фокусирането върху по-емоционален пласт от същността на речевия акт, защото базисно се разполага върху възприемането на допълнителността в смисловия обем на думите. Когнитивният и прагматичният потенциал се градят именно върху имплицираното допълнително смислово съдържание. Примери за това когнитивно превъплъщение на езика изобилстват в речите на политиците. В развоя на българското общество обаче могат да се открояят съществени стилистични, когнитивни и културни граници при употребата на тази допълнителност в значението на думите и метафоризирането. Тези граници са следствие на различните периоди от историческия развой на обществото. Най-отчетлива в културно отношение е разликата между менталния капацитет на политиците от края на XIX, началото на XX век и нашето съвремие. Примерите за функционирането на богатата стилистична семасиология са експерпирани от реч на Стамболов,

произнесена след Берлинския конгрес, 1878 г. Богатата на културни кодове и метафори с дълбоко когнитивно съдържание реч на Стамболов е стилистичен контраст на първата пленарна реч за 2019 година в Народното събрание – речта на Цветан Цветанов.

В края на XIX век, времето след Освобождението, парламентарната трибуна е най-авторитетната за българското общество. Парламентарната реч е рефлексия на специфични обществено-политически явления и нейното проучване е начин да се представи образът на времето чрез културните кодове, с които си служи. Анализът на ораторската стратегия на политика от това време би могъл да бъде обект на отделно научно изследване. При проучването на когнитивните метафори и стила на парламентарната реч емоционално се очертава личността му: високо образован, интелигентен, харизматичен, манипулативен. Това са и определителите за Стефан Стамболов в българската историография и мемоаристика. Специфичните черти на ораторската реч на Стамболов провокират емоционалната съпричастност на аудиторията. Стилистичният анализ на неговата реч показва приоритет на тропи и фигури, употребени като експликация на експресивно маркирана лексика. Ключова метафора във въздействащата реч е *болното съсечено тяло*, което назовава конкретен исторически факт – разпокъсването на България след решенията на Берлинския конгрес. Тази когнитивна метафора проецира в речта разгърната система от стилистични средства за постигане на внушение за загуба. Употребата на антропоморфна метафора етимологически се свързва с подсъзнателното поведение да се моделира политическата реалност като образ на познатото. Болката и постигнатото в емпиризма познание за болест и смърт е универсалното човешко познаване на живота. Така употребената метафора успява да обхване аудиторията в експлицитния ментален план. Метафората е посредник между емпиричното познание и сетивното познание, защото тя предизвиква не само асоциативни представи, но и усещания. Речта на Стамболов налага внушения и чрез засилената употреба на предикативни конструкции, реторични въпроси и богат регистър от стилистични средства за въздействие.

Стилистични средства за въздействие

Градация	мило, драго, цяло Отечество; млад, енергичен, пълен с жизненост народ; полета, пътища, усои, кътища; пепел, кости, сълзи; крепко, здраво, жизнено тяло; сакати, недъгави, немощни
Инверсия	*бъдеще светло, славно; минало светло и славно; свободни да бъдем*
Анафора	*не; ние; где са; где е; мъчно; високо; без да*
Метонимия/ синекдоха	*ръцете, краката и другите части; веригите на робството*

Олицетворение	*царски ферман дойде, та съедини; ферман начерта; конференция дойде*
Сингуларизация	*да се довлечем до оная троха*
Сравнение	*просяци – божаци; жертви – мъченици; берлински джелати; градовете...елмазите на нашето Отечество*
Метафора	*болно, съсечено тяло; сакати, недъгави, немощни; пепел, кости и сълзи; национален организъм цял, неосакатен; здраво, жизнено тяло; веригите на робството*

Основното когнитивно ядро, около което са разположени тропи и фигури с маркирана семантична съвместимост, е метафората за съсеченото тяло. Тя е разгърната логически и асоциативно чрез синекдохата *ръцете, краката и другите части.* Така е експлицирана идеята за агресивно нарушената цялост на *Отечеството,* имплицираща представата за народ и България. В този смисъл, не е случаен и интензитетът на лексемата *целокупно,* която се наслагва емоционално и като експресивна лексика. Аналогична е и неколкократната употреба на израза *...мъчно. Мъчно и боли.* Интересен експресивен акцент е сравнението на народа с *просяци – божаци.* То налага моралнооценъчна перспектива за народа, разположена в историческия дискурс на миналото (робската участ) и настоящето (жертва на агресивната външна политика). Божаци е производно на бог, следователно контекстът на речта посочва народа, оставен на божията воля, акцентирана е принадлежността на бога, народ със заличена иманентност и отнет потенциал. Интересен стилистичен акцент е подборът на олицетворения. Те като че ли логически контаминират позицията на народа и отечеството – *тяло, съсечено на пет къса*. Олицетворени са думи, назоваващи легитимно чуждата за националния контекст власт: *ферман, конференция*. Отчетливата реторическа фигура прозопопея (*ферман дойде... съедини... начерта; конференция дойде)* показва отношението на оратора към абсурдното историческо събитие и неговите последствия. Представата за историческия мащаб на случилото се е изградена и чрез топонимичното изброяване, което в имплицитния план на речта градира внушения за онези части от територията на България, граничещи с Турция, Румъния, Македония, Гърция, които са „съсечени“ и остават към тези държави. Топонимичното наслагване на градове държи експлицитния дискурс в обхвата на конкретиката, внушава достоверност, а сравнението им с „елмази“ търси емоционалното съпреживяване на аудиторията с драмата на отечеството. Целта на оратора е да формира усещане за правилното декодиране на историческата фактология и мнението на аудиторията като коректив на случилото се. В този топонимичен ракурс е и друга известна метафора на Стамболов, упомената в мемоарите на Султана Рачо Петрова: „Македония ще бъде гробницата на България“ (Petrova, 1991: 207). Прозорливият български политик от края на XIX век метафорично щрихира национален проблем, нагнетяващ напрежение и днес.

Умело подбраните въздействащи фигури правят речта на Стамболов успешна. Те са замислени и осъществени като отворена комуникативна система, в която оратор и аудитория синхронизират, те са равностойни комуниканти. Това прави речта завършена, а комуникативното намерение – осъществено.

Вглеждането в речите на българските политици от миналото налага много изводи в съпоставка. Археологията на когнитивните метафори извежда в съвременен дискурс когнитивната функция на културните кодове, които в миналото много по-често се употребяват като носители на метафорични смисли, отколкото в речите на съвременните политици. Пример за това са речите на д-р Константин Стоилов, събрани и отпечатани самостоятелно в сборник през 1939 г. Редактор и съставител на сборника са синовете на видния политик. В предговора на изданието са упоменати някои специфични особености на речите. Печатани са от стенограмите – официални дневници на Народното събрание. К. Стоилов не е писал речите си, затова не са запазени други освен от Народното събрание. За да се добие точно впечатление от емоционалния ефект на речите, „за да се почувства поне отчасти живата реч на оратора и чарът на неговото слово“ (Stoilov & Stoilov, 1939: VII), в стенограмите са отбелязани препинателни знаци, които в това издание са точно запазени. Още в първата реч, произнесена след встъпването му като народен представител в Учредителното събрание, проличават интелектът и високият културен капацитет на оратора. Възпитаник на „Роберт колеж“ в Цариград, доктор по право и бъдещ министър, К. Стоилов произнася в Учредителното народно събрание (27 февруари 1879 г.) реч по „общонародния въпрос“ (Stoilov & Stoilov, 1939: 3 – 5), т.е. за положението на България след Берлинския конгрес. Това е неговата първа парламентарна реч. Произнася я с вдъхновение, изразява патетичност и доказва на аудиторията своята прозорливост за бъдещето. Първата ключова метафора е назоваването на *Балкана* като *гнездо на посветената част от народа*. Когнитивният обем на тази метафора включва целия семантичен регистър от словното богатство за национална идентификация – географски маркери и съпътстващите ги духовни и ценностни ориентири: *народ, свобода, земя, отечество, България, Балкан, Марица, братя, чест, хляб, народност*. Описанието следва топонимичната обективност, но митопоетичното наименование Балкан побира всички топонимични знаци за разпознаване на националното пространство, като го осмисля ценностно. В стила на Иван-Вазовата патетичност при описанието на отечеството, гледната точка в речта на К. Стоилов стига до идеализация на описаното. Пример за това са атрибутивните синтаксеми *синьо небе, весело слънце, пъстра трева.* Подбраните стилистични средства показват предмета на речта – България, в един символически по-окрупнен план, в който релефно са очертани носителите на духовните ценности: Балканът и народът. Тези два образа побират метонимично значението на България. В сравнение с речта на Стамболов тук

реторичните конструкции, предикативните изрази и анафорите са значително по-малко, което прави речта по-спокойна, уравновесена, но силно акцентна по отношение на националните ценностни маркери.

В следващия обособен абзац речта на К. Стоилов разгръща в широк обем важен национален факт: робската ситуация в Македония. Безнадеждността е изразена чрез сравнението на Македония с Батак и Перущица – градове, които са символ на масовото поражение. Интересен реторичен похват в този момент от речта е разгърнатото сравнение. Компараторът Македония аналогично е представен чрез цитат от „Божествена комедия“ на Данте, в който силен емоционален изблик е породен от осмислянето на надписа: „Надежда всяка тука оставете“. Логическата връзка между сравняемо и аналог е идеята за участта на поробена Македония.

Последствията за България след Берлинския конгрес са предмет и в други речи на К. Стоилов. Приоритетното градиране на метафоричния обхват показва отново тенденция за разполагането на когнитивното метафорично съдържание в дискурса на историята, митологията, фолклора, културологията. Пример за това са многобройните цитати от художествени произведения, вписани като разгърнати сравнения в релацията образ – съдържание. Това показва високия културен капацитет на политиците след Освобождението. Съпоставката със съвременните политически речи изкарва на показ интелектуалния дефицит в употребените метафори с когнитивно съдържание. Като доказателство на тази теза могат да се посочат примери, ексцерпирани от стенограмите на пленарните заседания в Народното събрание през последната календарна година. Например речите на представителите на политическите партии, произнесени в първото за годината заседание – 11.01.2019 г. Началото е поставено от речта на Цветан Цветанов. Още първата произнесена фраза е доказателство за демагогския характер на речта. „Бих искал да ви поздравя...“, „...би трябвало...“. Употребата на условно наклонение демонстрира резервираност, очертава граница между комуникативното намерение и аудиторията. Цялостният поглед върху речта показва езиково-демагогската ѝ същност. Безкрайна е мултипликацията на думи с корен евро: *Европейски парламент, европейска партия, проевропейска партия, Европейски съюз, евродепутати, Европарламент, Европейска народна партия, европейска икономика, европейска комисия, Еврозона, евровалута...* Това разпилява смисловите акценти и като проблем се превръща в морален казус, защото в реч, произнесена като поздрав от тази висока трибуна, лексемите българи и български граждани са с единична употреба. В съпоставка с речите отпреди век, тук е ясно видима липсващата връзка в триадата оратор – реч – аудитория, семантика – прагматика – контекст. Празнословието на речта е факт, който развенчава реторичния съюз между оратора и неговата публика. Метафорично казано – той е синдром на съвременния интуитивен, ниско образован и безперспективен български политик.

ЛИТЕРАТУРА

Димитрова, С. (2009). *Лингвистична прагматика*. София: Велес.

Мишев, М. (2014). Стефан Стамболов и речта, изпълнена с тъга. *Българска история, 31.01.2014* https://bulgarianhistory.org/rechta-na-stefan-stambolov.

Петрова, С. Р. (1991). *Моите спомени*. София: БАН

Стоилов, Х. & Стоилов, Б. (1939). *Д-р К. Стоиловъ речи*. София: Т. Ф. Чипевъ.

REFERENCES

Dimitrova, S. (2009). *Lingvistichna pragmatika*. Sofia: Veles.

Petrova, S. (1991). *Moite spomeni*. Sofia: BAN.

Stoilov, H. & Stoilov, B. (1939). *D-r K. Stoilov rechi*. Sofia: T. Ph. Chipev.

Mishev, M. (2014). Stefan Stambolov i rechta, izpulnena s tuga. *Bulgarska istoria, 31.01.2014,* https://bulgarianhistory.org/rechta-na-stefan-stambolov/.

LANGUAGE NORMS AND THE PRAGMATIC FUNCTION OF SPEECH

Abstract. The article presents study on the specifics of linguistic normativity as a codifier, the fields of application of the codifier in contemporary communicative discourse, and conclusions about the flexibility and necessary direction for language adaptability. The aim is to highlight the necessary interaction between language normativity and the pragmatic function of the communicative act. These peculiarities are perceived by the distinct differences in the functioning of the language in different time ranges - from Liberation to modern times. Examples of stylistic analysis of means of influence are drawn from political speeches, which are evidence of developments in the language. The influence of the socio-political factor on dynamic linguistic variability is highlighted.

Keywords: Bulgarian language; language norms; cognitive linguistics; stylistics; linguistic pragmatics; political speech

✉ **Ms. Zhaneta Andreeva, PhD Student**
University of Shumen
Senior teacher in Bulgarian Language and Literature
"Yoan Ekzarh Balgarski" Secondary School
1, Preslav St.
Shumen, Bulgaria
E-mail: janeta_an@abv.bg